

Таран Олена Вікторівна —
кандидат юридичних наук, докто-
рант кафедри криміналістики Націо-
нальної академії внутрішніх справ

Науково-методичний аспект криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці

Одним із важливих аспектів криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону, є забезпечення слідчих сучасними методичними рекомендаціями та організація їх належного використання.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, порушення вимог законодавства про охорону праці, методичні рекомендації.

В умовах високої динаміки української сучасності, мінливості соціально-економічної ситуації проблеми охорони праці набувають усе складнішого характеру. Ускладнюються виробничі процеси, виконання роботи потребує від працівників нових знань і навичок, а від роботодавців – підвищення ефективності керівництва. Такі процеси відбуваються постійно, і на фоні іноді як морально, так і фізично застарілих засобів виробництва та заходів з охорони праці, а також діючих норм законодавства, які потребують приведення у відповідність до вимог часу, найбільш гостро відчувається проблема охорони праці – як гарантоване Конституцією України право кожного громадянина.

Незадовільний стан охорони праці важким тягарем лягає на економіку держави. Щорічно майже 17 тис. осіб стають інвалідами, чисельність пенсіонерів унаслідок трудового каліцтва перевищила 150 тис. осіб, щорічна загальна сума виплат на фінансування пільгових пенсій з трудового каліцтва, відшкодування заподіяної шкоди потерпілим на виробництві та інших виплат, пов'язаних із незадовільними умовами праці, перевищує 1 млрд грн.

Як свідчать статистичні дані, на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності в Україні щоденно травмується понад 200 працівників, з них близько 30 стають інвалідами і 5–6 осіб одержують травми зі смертельними наслідками. Ризик стати жертвою нещасного випадку на виробництві або постраждати від профзахворювання в Україні у 5–8 разів вищий, ніж у країнах Євросоюзу.

Причинами виробничого травматизму, крім об'єктивних чинників, тобто складної соціально-економічної ситуації в країні, зміною характеру виробничих відносин між підприємствами та всередині підприємств, старінням основних фондів та ін., є й незадовільна організація праці та порушення технологічної дисципліни, безвідповідальне ставлення до питань безпеки учасників трудових і виробничих процесів, що являє собою порушення вимог законодавства про охорону праці.

В сучасних умовах перед слідчими постають нові завдання, зростають вимоги до розслідування, практика потребує розробки нових і доповнення існуючих методичних рекомендацій розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці.

Як і будь-яка людська діяльність, діяльність слідчого по розкриттю і розслідуванню злочинів даної категорії потребує і прямо залежить від оптимального її криміналістичного забезпечення.

Без організованої та ефективної системи криміналістичного забезпечення, розслідування кримінальних справ не може бути ефективним, тому питанням криміналістичного забезпечення приділяють багато уваги вчені криміналісти. Так, проблеми криміналістичного забезпечення знайшли своє відображення у роботах Т. В. Авер'янової, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. С. Бурданової, І. О. Ієрусалімова, А. В. Іщенко, П. В. Коляди, Є. І. Макаренка, В. В. Матвієнка, В. О. Образцова та ін.

Поняття криміналістичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ було розроблене та введене В. Г. Коломацьким наприкінці 70-х–на початку 80-х рр. минулого століття. Ним у 1979 р. було підготовлено та видано лекцію, в якій уперше дано визначення криміналістичного забезпечення. У наступних роботах автор вніс у запропоноване визначення незначні зміни і в остаточному варіанті воно звучить так: "Криміналістичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ – це система впровадження у практичну діяльність посадових осіб, підрозділів, служб та органів внутрішніх справ з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю криміналістичних знань, які втілені у вміння працівників використовувати наукові, методичні й тактичні криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні засоби та технології їх застосування з метою попередження, розкриття та розслідування злочинів" [1].

Р. С. Белкін визначав криміналістичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ у цілому, і кримінальної міліції зокрема, як

систему “криміналістичних знань, навичок і вмінь їх працівників використовувати наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби, методи та технології їх використання з метою попередження, виявлення, розкриття і розслідування злочинів” [2, с. 64].

Основна відмінність між запропонованими визначеннями полягає в тому, що Р. С. Белкін розглядає криміналістичне забезпечення у статичній, як систему криміналістичних знань, а В. Г. Коломацький — в динамічній, як систему впровадження. Позиція Р. С. Белкіна стала результатом дискусії з А. Я. Гінзбургом, який у 1974 р. відніс впровадження криміналістичних рекомендацій в практику боротьби зі злочинністю до приватних задач криміналістики [3, с. 121–122].

Така позиція не отримала широкої підтримки наукової спільноти, за виключенням деяких авторів. З цього приводу Р. С. Белкін писав, що впровадження криміналістичних рекомендацій відноситься до питань організації науки, оскільки таке розповсюдження криміналістичних знань — це вже використання результатів розвитку науки [4, с. 121–122].

Незважаючи на те, що позиція В. Г. Коломацького знайшла широкую підтримку в юридичній літературі, зустрічаються критичні зауваження та існують інші підходи до формування поняття криміналістичного забезпечення. Наприклад, В. О. Волинський, критикуючи позицію Р. С. Белкіна, звертає увагу на те, що останній зводить криміналістичне забезпечення лише до знань і навичок, не приділяючи уваги деяким важливим обставинам: а) самі по собі криміналістичні знання та навички не виникають, вони формуються в процесі певної діяльності (наукової, учбової); б) такі знання і навички реалізуються знову ж таки у діяльності з розкриття і розслідування злочинів; в) застосовувати криміналістичні засоби, методи і технології можна лише тоді, коли вони розроблені та впроваджені в практику, а це теж діяльність; г) нарешті, всі ці напрями діяльності – не самоціль, у практиці боротьби зі злочинністю реалізуються їх результати, практика визначає їх зміст (цілі, задачі, форми), виходячи зі своїх повсякденних потреб.

На думку В. О. Волинського, поняття криміналістичного забезпечення можна визначати за аналогією з поняттям техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів, під яким розуміється специфічна діяльність, спрямована на створення умов постійної готовності правоохоронних органів до застосування криміналістичної техніки, та реалізація таких умов у кожному конкретному випадку розкриття і розслідування злочинів [5].

З. І. Кірсанов розглядає криміналістичне забезпечення боротьби зі злочинністю як вирішення прикладних задач криміналістики, які полягають у розробці та наданні судово-слідчим, оперативно-розшуковим та іншим правоохоронним органам криміналістичних засобів і методик

отримання, оцінки та використання інформації, необхідної для виявлення, попередження та розкриття злочинів, і як вирішення дидактичної функції, яка полягає у розробці проблем навчання практичних працівників криміналістичним методикам, у спорядженні їх криміналістичними знаннями [6, с. 10–11].

А. В. Іщенко вважає, що на сучасному рівні наукових досліджень питань боротьби зі злочинністю криміналістичне забезпечення розслідування злочинів розглядається як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність учених і практиків по розробці нових, пристосованих відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань. Для того, щоб криміналістичні знання стали ефективним засобом для практики, вони повинні пройти стадію криміналістичної освіти, в результаті чого криміналістичні знання перетворюються в елемент професійних знань і вмінь співробітників органів внутрішніх справ. [7, с. 68–72].

Одним із важливих аспектів криміналістичного забезпечення розслідування порушень вимог законодавства про охорону праці є забезпечення слідчих сучасними методичними рекомендаціями та організація належного їх використання. Останні ґрунтовні методичні рекомендації, наукові розробки, присвячені проблемам розслідування даної категорії злочинів, здійснювались майже тридцять років тому. Так, дослідженням проблем розслідування порушень правил охорони праці та техніки безпеки займалися М. С. Брайнін, М. П. Косоплечев, І. Ф. Крилов, П. П. Михайленко, М. П. Яблоков та ін.

Незважаючи на фундаментальний аналіз окремих питань розслідування порушень правил охорони праці та техніки безпеки, наявні підходи не завжди відповідають змінам, які відбувались, разом з тим, упровадження в практику розслідування нових розробок і рекомендацій саме по собі не засвідчує прогресу в галузі ефективності розслідування, оскільки потребує перевірки часом. Таким чином, існуючі дослідження не можна вважати консервативними, оскільки окремі їх аспекти є і будуть вважатись універсальними ще тривалий час, а нові розробки мають бути спрямовані, насамперед, на задоволення потреб практики, які обумовлені вимогами часу.

Так, нагальною є потреба у методичних рекомендаціях і посібниках з питань розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці з урахуванням змін, викликаних як вимогами часу, так і розвитком виробництва в цілому. Навчальні заклади та науково-дослідні установи повинні більш активно реагувати на потреби практики, повніше задовольняти вимоги слідства щодо актуальних питань методики розслідування злочинів, пов'язаних з пору-

шенням вимог законодавства про охорону праці, частіше брати участь у навчальних заходах, які проводяться на місцях, сприяти правоохоронним органам у підготовці слідчих шляхом надання наявної учбово-матеріальної бази, проведенням занять професорсько-викладацьким складом, розробкою та виданням учбових посібників, методичною підготовкою керівників занять.

Проблема ефективного впровадження і застосування криміналістичних рекомендацій певною мірою обумовлена різницею між теоретичними побудовами підручників, посібників, методик тощо та реальною практикою розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці. Слідчі не завжди можуть констатувати, що вдало застосували методику, алгоритм і не в усіх випадках стан розслідування є задовільним. Інтерв'ю зі слідчими виявили певні позиції, які ілюструють характер проблем, пов'язаних із впровадженням у слідчу практику сучасних методик. Так, деякі слідчі вважають, що методичні рекомендації розробляються науковцями і для науковців, тому реальної користі практиці дати не можуть. Безумовно, така позиція є безвідповідальною, а такі думки, скоріше за все, є причиною небажання самих слідчих пізнавати нове та прогресивне. Інші зауважують, що причинами дисонансу є те, що теоретичні розробки являють собою ідеальні моделі, які узагальнюють і систематизують основні фактори розслідування, але не враховують усі необхідні фактори, а також те, що теорія відстає від практики, оскільки базується на попередньому досвіді розслідування, а час не стоїть на місці і постійно змінює вимоги. Мають місце думки, що методичні рекомендації – це “декларація про благі наміри”, дотримання яких є запорукою успіху. Така позиція висловлювалась молодими слідчими, які щойно отримали освіту. Вони приходять на практику з теоретичними знаннями, максималізмом та універсальними рецептами і стикаються з проблемами, пов'язаними із застосуванням своїх знань, оскільки практика завжди вносить свої корективи і ставить нові вимоги. Після декількох серйозних помилок вони в основному зупиняються на “нормальному” вже існуючому рівні роботи.

Незважаючи на певний суб'єктивізм висловлених думок, слід все ж таки звернути увагу на деякі слушні зауваження, особливо ті, які стосуються практичного застосування криміналістичних рекомендацій.

Спроби виявлення реальних потреб практики показали, що навіть за бажання отримувати нові методичні рекомендації, слідчі не мають доступу до джерела такої інформації, а якщо і мають, то ця робота вимагає надто багато часу та зусиль, до того ж часто для методичних розробок характерна зайва затеоретизованість, що викликає складності для розуміння. З'ясувалось також, що практика хоч і має потреби у нових методичних розробках, але не має механізму, який би забезпе-

чував можливість про них повідомити, до того ж є проблема з чітким формулюванням самих цих потреб.

Таким чином, проблема ефективного застосування методичних рекомендацій у практичній діяльності є спільною і для науковців, і для практичних працівників. Тому, при розробці рекомендацій розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці, потрібно орієнтуватись, перш за все, на реальність упровадження цих рекомендацій в практичну діяльність, їх адаптацію до існуючого стану розслідування, а також можливість прив'язки до конкретних ситуацій, все це за умови системного підходу, багатоаспектної проробки моделей злочинної діяльності, а також з урахуванням усіх інших значущих факторів.

Успішне впровадження криміналістичних рекомендацій у практичну діяльність є запорукою підвищення ефективності розслідування, але, як свідчить аналіз слідчої практики, існують певні складності на цьому шляху. Так, деякі слідчі вважають, що практика рухається вперед, оскільки злочини розслідуються постійно і, таким чином, практика створює свої алгоритми та методики і додаткових впроваджень не потребує. З іншого боку, прихильники таких думок не враховують, що такі алгоритми і методики часто створюються в атмосфері кон'юнктурного тиску швидких вигод, фактору збереження стабільності стилю роботи та відносин у колективі.

У сучасних умовах розслідування перед слідчими постають усе складніші завдання і вимоги, виконання яких потребує застосування сучасних криміналістичних рекомендацій, а це іноді супроводжується виникненням нової роботи для слідчого і нової відповідальності за результат. Як наслідок – скарги слідчих на перевантаженість і відсутність часу на освоєння нових криміналістичних рекомендацій. Примусовий характер впровадження, який базується на жорсткому стимулюванні, не дасть позитивного результату, оскільки, скоріше за все, буде зведений до формального виконання з метою "відзвітувати". Для того, щоб цього не сталося, доцільно проводити попереднє дослідження стану розслідування справ даної категорії та методів роботи. Найбільш ефективним методом дослідження в даному випадку може бути інтерв'ю з керівниками підрозділів, їх заступниками, слідчими. Інтерв'ю дає можливість виявити, які ідеї щодо підвищення ефективності розслідування мають практичні працівники, які дослідження підтримують, а які заперечують.

Отже, при виявленні й дослідженні потреб практики у сучасних методичних рекомендаціях доцільно з'ясовувати та оцінювати наступні обставини:

- а) наявність і обґрунтованість конкретних потреб;
- б) рівень їх базування на об'єктивній інформації про сучасний стан розслідування злочинів даної категорії;

в) ступінь орієнтації на практичне застосування;

г) рівень проробки (ступінь конкретизації) потреб практики.

Дотримуючись такого алгоритму, можна отримати об'єктивну та змістовну інформацію. Після опрацювання отриманих даних, робота по підготовці та впровадженню методичних рекомендацій має проводитись із урахуванням наступних факторів:

1. Наявність і рівень розробки вже існуючих методичних рекомендацій.

2. Рівень базування методичних рекомендацій на об'єктивній інформації про сучасний стан розслідування злочинів даної категорії.

3. Відповідність рекомендацій цілям розслідування.

4. Можливість сприйняття та застосування методичних рекомендацій практичними працівниками.

На сьогоднішній день проблема розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці, тільки існуючими науковими розробками себе не вичерпала, оскільки законодавство про охорону праці динамічно розвивається, а практика постійно ставить нові проблеми, які потребують системного наукового дослідження. Тому дослідження проблем розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці, має ґрунтуватися на аналізі чинного законодавства та існуючих рекомендацій розслідування даної категорії злочинів, вивченні та дослідженні проблем їх практичного застосування задля вдосконалення методики розслідування та шляхів її реалізації, узагальненні позитивного досвіду ефективного застосування, а також виробленні пропозицій та рекомендацій щодо підвищення ефективності розслідування.

Список використаних джерел

1. Криминалистические аспекты совершенствования доказывания при расследовании преступлений : труды Академии / Академия МВД РФ ; [Редкол. : к. ю. н., доц. В. Г. Коломацкий и др.]. — М. : Акад. МВД РФ, 1992. — 170 с.

2. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Бородулин А. И. и др.] ; под ред. Т. В. Аверьяновой и Р. С. Белкина. — М. : Новый Юрист, 1997. — 400 с.

3. Принципы советской криминалистики / Гинзбург А. Я. ; [Отв. ред. : Лившиц Ю. Д.]. — Караганда : Изд-во Караганд. ВШ МВД СССР, 1974. — 79 с.

4. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. — [в 3-х т.]. — Т. 1 : Общая теория криминалистики. — М. : Юрист, 1997. — 408 с.

5. Волюнский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : [пособие] / В. А. Волюнский. — М. : ВНИИ МВД РФ, 1994. — 80 с.

6. Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики / З. И. Кирсанов. — М. : Акад. МВД РФ, 1992. — 172 с.

7. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : [навч. посібник] / А. В. Іщенко, І. О. Іерусалимов, Ж. В. Удовенко. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 224 с.

Одним из важных аспектов криминалистического обеспечения расследования преступлений, связанных с нарушением требований законодательства об охране труда, является обеспечение следователей современными методическими рекомендациями и организация их использования.

One of the important aspect of the criminalistics ensuring of the investigation of crimes, related to the violation of the requirements of legislation about the protection of labour is the providing of the investigators by the modern methodical recommendations and the organization of their use.

Стаття надійшла до редакції журналу 19 жовтня 2010 року.